

KERTI JÓZSEF

**„Add ki tehát Kedves Barátom bátran munkáidat...”
A kézirattól a nyomtatásig:
Aranka György verseskötetének kiadástörténete**

„Könyvszerzővé válni”. Aranka György (könyv) szerzői intenciója

A 18. század utolsó harmadában még erős a kéziratok kultúra jelenléte, azonban literátoraink a mediális váltásnak nagy jelentőséget tulajdonítottak a kor irodalmi-tudományos diskurzusaiban.¹ Labádi Gergely, a 18. század utolsó harmada kéziratok és nyomtatott kultúrájának helyzetéről értekezve, úgy véli, „hogymár az 1770-es évek elejétől kezdve adatolható az a sajátos elképzelés, mely szerint egyedül a nyomtatott művek teremthetik újjá, fejzhetik ki a nemzet egységét”.² Ezzel együtt a korszak irodalomművelői úgy vélték, hogy a közönség elérése „nem feltétlenül függ a mű médiumától”.³ Közismert, hogy Ányos Pálnak élete folyamán csupán néhány verse jelent meg nyomtatásban, többek között a Batsányi János-féle *Magyar Museumban*, illetve a Kazinczy Ferenc által szerkesztett *Orpheusban*, de kéziratok munkái így is nagy népszerűségnek örvendtek és gyorsan terjedtek, „s mihelyt meg-írta, repült szanaszét, úgy a’ mint írta”.⁴ A nyomtatott nyilvánosságtól ódzkodó Orczy Lőrincet közvetett úton szólítja fel Bessey György Barcsay Ábrahámnak küldött, nyomtatásban is megjelent levelében, hogy vállalja írott műveinek publikálását, hiszen szemléletében „a nyomtatott mű elengedhetetlen feltétele a költőlétnék”.⁵ „Mond-meg az írónak [Orczynak], hogy ha érdemeivel Hazája Magyarainak ki-nyomtatott munkáiban nem szolgál, s’ ekként a’ Párnássus alatt

1 LABÁDI Gergely, „Az irodalom közegváltásai a felvilágosodás idején: az episztola példája”, in *A látható könyv: Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Klasszikus – magyar – irodalom – történet: Tanulmányok 2, 19–54 (Szeged: Tiszatáj Könyvek, 2006), 24.

2 LABÁDI Gergely, „»meg-írott könyv« és »nyomtatott ének«: A kéziratok és nyomtatott kultúráról a XVIII. század utolsó harmadában”, in *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. Csörsz Rumén István, HEGEDÜS Béla, TÜSKÉS Gábor, munkatárs BRETZ Annamária, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok, 446–458, (Budapest: Universitas, 2006), 448.

3 LABÁDI, „meg-írott könyv” és „nyomtatott ének”, i. m., 450.

4 Pálóczi Horváth Ádám Batsányi Jánosnak, Szántód, 1790. február 18., in KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 2:37. (A továbbiakban: KazLev.)

5 LABÁDI, *Az irodalom közegváltásai a felvilágosodás idején*, i. m., 24.

annak szüzeinek nem áldoz tehát ki töröljük nevét a 'jó polgárok és Poéták Társaságából'.⁶ Bessenyei egy olyan irodalomszemléletet képviselt, amelynek értelmében a publikálás mint kötelezettség a haza irányába és a szerzői név vállalása együtt jár, s mint ilyen, egyben „jó polgári”, hazafias cselekedetnek számít.⁷ A könyvkiadás tehát hazafias cselekedetnek számított, és közvetlenül is kapcsolódik az 1780-as években felerősödő nyelvkérdéshez. Az írói művek a nemzeti identitás lenyomatai, a nemzeti kultúra őrzői, s mint ilyenek, garantálják bizonyos szempontból a nyelv s a nyelvvel azonosított nemzet fennmaradását. A nyomtatás kívánalma mögött az, a kor hasznosságelvű irodalomszemléletének minduntalan visszatérő érve húzódott meg, hogy a hasznos tanítás a nyomtatott nyilvánosság terébe jutva, szélesebb körben tud hatni. E szemlélet kialakulásában a kor ama felfogása játszott szerepet, mely szerint a költészet tudomány, s mint ilyen, az ismeretterjesztés eszköze is. A mediális váltás vonatottan történt meg, ugyanis a nyomtatott nyilvánosság terébe való jutás nemcsak nagyobb felelősséggel járt a költő részéről, hanem a korban még fejletlen (nyilvános) kritikától való félelem is „elriasztott” egyes alkotókat műveik publikussá tételétől, ennek a számlájára írandó Orczy tartózkodása. E „rejtőzködés” szemléltetésére jó példa *Szalai Gróf Barkótzai Ferentz esztergami érsek úrnak* című versének egy részlete:

Tudod, mely nehéz most könyv szerzőnek lenni,
A' ki ezt miveli, soktól kell rettegni [...]

Most alig prés alúl könyvetske szabadúl
Már ezer írgynek kezében meg fordúl,
Tudósok' serege ellene, fel zúdúl
Írónak munkája, neve is, meg tsorbúl”.⁸

Aranka György Fekete János gróffal szorgos levelezésben állt, levélváltásuk idővel meghitt, bensőséges baráti kapcsolattá mélyült. A nyugalmazott, művelt generális véleményét nemcsak filozófiai, verstani kérdésekben kérte ki, hanem készül verseinek kitüntetett bírálójaként is tekintett rá. Aranka költői pályája kezdetén (leszámítva pár nyomtatásban megjelent versét) a szabadidős, kéziratossá alkotásmód mentén jelöli ki irodalmár pozícióját. Helyzetéből indokolható döntése kényszerű, leveleiben gyakran hivatkozik táblabírói, valamint tudomány- és művelődésszervezői elfoglaltságaira, mint olyan kötelességekre, amelyek a poézis művelésére szánt időt rövidítik meg. A

6 BESSENYEI György, *Társasága* (Bétsben: 1777), 18.

7 Erről újabban lásd: FEKETE Norbert, „Orczy Lőrinc szerzői névhasználata és az irodalom státuszának problémája”, in *Az ember – kultúrtörténeti és poétikai megközelítésben*, szerk. DÉRI Eszter, DÓBÉK Ágnes, GÖRÖG Dániel, MARKÓ Anita, MARÓTHY Szilvia, Fialatok Konferenciája 2016, (Budapest: reciti, 2017), 205–219.

8 [ORCZY Lőrinc], *Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől: A' költeményes gyűjtemény öregbédésére a' Nagyságos Szerzőnek különös engedelmével közre bocsátotta Révai Miklós*, (Pozsonbann: Loewe Antal betűivel, 1787), 4.

főleg pályája elején írt számos alkalmi vers talán éppen ennek a kényszerű alkotásmódnak a lenyomata, hiszen az alkalmi vers kidolgozása nem igényelt sok időt. A pallérozott elméjű gróffal kötött barátsága, valamint filozófiai jellegű olvasmányai, tájékozódása versszerzői habitusára is kihatott, ami nemcsak a századforduló környékén alkotott versek stílusában, alkotásmódjában csapódott le, hanem egyben alkotói pozíciójából való kilépését is előirányozta. Úgy érezte, hogy közéleti, közszereplői szerepének betöltése úgy teljes, ha a irodalom mezején is hasznos szerepkörbe helyezkedik, nemcsak a barátoknak, tehát egy szűkebb körnek szolgál verseivel, hanem poézisét a hazai irodalom szolgálatába állítja, ezáltal voltaképpen a nyilvános (nyomtatott) megjelenés kötelezettségének tenne eleget. Verseskötete kiadásának régóta fontolgatott tervéről is kikérte Fekete gróf véleményét több ízben is (erről később még lesz szó). Arankának több verse is megjelent nyomtatásban különböző helyeken (pl. az *Orpheusban* és a *Magyar Museumban*) a századforduló előtt, illetve kéziratok versgyűjteményei is közkezen forogtak⁹ nemcsak szűkebb pátriájában, Erdélyben, hanem Magyarországon is, azonban verseskötete közreadása előtt meglehetősen megfontolt és óvatos. Érti az erdélyi művelődési és kulturális életben komoly szerepet betöltő, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság (a továbbiakban: EMNYT) titoknokaként nagy tekintélynek örvendő művelődés- és tudományszervező státusából eredő felelősség súlyát,¹⁰ éppen ezért poétaként sem szeretne csalódást okozni nemzetének és „tudós” társainak, mint kiderül Feketéhez intézett, 1799. december 30-án kelt leveléből:

Már Barátom egy néhány próbáit az én csekély Elmémnek láttad. Kérlek gondold meg, s vedd Mátyásinak is és némely más Jo Barátidnakis Elméjéket, hogy hát én ugyan ki merjeké azokkal a Magyar Nemzet eleibe állani? nem valloké gyalázatot?¹¹

Az idézet mögött nemcsak a nyomtatott nyilvánosság terébe való kerülés kihívása áll, hanem Aranka abbéli meggyőződése is, hogy a haza színe, azaz olvasóközönsége elé akkor legitim egy szerzőnek állni, ha valami hasznosat, célszerűt tud felmutatni. Ez a fajta tudományelvű irodalomszemlélet tükröződik Zilahi Sámuelhez írt, 1789. január

9 Erre vonatkozóan lásd: KERTI József, „A Magyar Parnaszszus Virágjai: Aranka György kéziratok versgyűjteménye közkezen”, in *Doromb*, szerk. Csörsz Rumen István, Közköltészeti tanulmányok 4, (Budapest: reciti, 2015), 173–184; KERTI József, „A Magyar Parnaszszus Virágjai szóképekben: Aranka György kéziratok versei Szirmay Antal versgyűjteményeinek tükrében”, in *Események, folyamatok, szövegek: a kolozsvári Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola tanulmányai III.*, szerk. BENKE András, BILBÓK Renáta, KESZEG Vilmos, Egyetemi Füzetek 34, (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2017), 161–193.

10 Ne feledjük, 1799-ben hivatalosan még ő számít a Társaság titoknokának és elsőszámú kapcsolattartójának, sőt az irodalmi-tudományos életben elfoglalt pozíciója is jóval magasabb, mint a korábbi években, köszönhetően a korban sikeres fordításköteteinek, közigazgatási-államelméleti írásának, valamint voltaképpen életművének, az EMNYT életre hívásának és működtetésének.

11 ENYEDI Sándor, „Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben”, *Irodalomtörténet* 71 (1990): 435–498, 497.

10-i levelében is. Aranka levelében megfogalmazott gondolata szerint a versszerzést a tudományok hasznával köti össze:

A' Vers szerzés volt minden nemzeteknél, Sőt minden nagy Elménélis a' világosodásnak és a' Tudományuk grádicsának első foga. Majd aval és az által megbarátkozván nemzetünk a' könyvekkel és olvasással, remétségünk lehet többekhezis. Szaporodik mindennap érdemes íróinknak számok; vadnak mindenféle verseink [...] Én ugyan meg vallom, hogy ezeket kivált az ujjakat, öszve vetvén a' Régiékkal és a' más nemzetekével leg tökéletesebbeknek nem tarthatom: de azért mindazáltal azokat az Urakat, kik a' Szebb Tudományoknak mezején, annyi viszontagságok között is Édes Nemzetünknek utat nyitni 's ösvént verni nem sajnállották, csak nem mintegy Házi Isteneimet ugy tisztetem.¹²

Aranka úgy véli, hogy a költészet az egyengető út a művelődés és a nehezebb tudományok felé (természettudományok, filozófia stb.), ezt a gondolatot, némileg újrafogalmazva és kiegészítve, kötete előljáró beszédében is kifejti.¹³ A versszerzést szorosan ösztartozónak véli az anyanyelv-műveléssel, a nyelvművelő program leghathatósabb előmozdítóját látta a verselésben, meglátása szerint ezáltal fejleszthető az anyanyelv.¹⁴ Egyed Emese szavaival: „A versszerzés (amelyet maga Aranka meg is különböztet a verseléstől és a verscsinálástól) a nyelv pallérozásának első grádicsa; lehetőség a természet és a gondolkodás egybekapcsolására, munka, önvigasztalás”.¹⁵ Aranka az anyanyelv művelését és pallérozását a tudományok fejlődésével köti össze, ami implicite a haza gazdasági fejlődését, az ország hírnevének öregbítését irányozza elő.

Visszatérve Bessenyei irodalomszemléletéhez, a korban alkotó író státusa nem volt egyértelmű, mint hangsúlyoztuk, szorosan kötődött a nyomtatott médiumhoz. Hász-Fehér Katalin szerint „míg a poétai minőség nyomtatástól független, addig a szerzői státus a korszakban általában nyomtatott, illetve könyvformátumhoz kötött, és a közgondolkodás szerint legitimációra szorul. Szerzőként az léphet a nyilvánosság elé, aki érveket tud felsorakoztatni poétai értékei mellett. Vagy olyan költőbarátokat, akik őt költőként ismerik el, vagy olyan közönséget, amely széles körben olvassa verseit, de lehet az indok nyelvi, verstani, esztétikai újítás, hazaszeretet, szerzői vagy nemzeti vetélkedés, művelő-

12 LADÁNYI Sándor, „Aranka György levele Zilai Sámuelhez (1789)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88 (1984): 724–727, 726–727.

13 „Én a' Verseknak pártjokat fogom. Emlékezzenek reá kérem! hogy egy Nemzet hírének, nevének és virágzásának mértéke; az Ő viselt dolgainak nagysága: e' pedig a' Tudományok és Mesterségek virágzásának szülöttje; mellyeknek egy Nemzetben mind eszköze, mind csatornája a' Nyelv; és csak az Anyai Nemzeti Nyelv”, in ARANKA György, *Elme játékjai* (Nagy-Váradonn: Nyomtat. SZIGETHY Mihály' betűivel, 1806-dik Esztendőben), XVII.

14 „[...] mind ezeknek nyelvek' [görög és német] pallérozódásoknak első grádicsa a' Versszerzés volt”, in *Uo.*, XVIII.

15 EGYED Emese, „Poéta volt-e Aranka György?”, in *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, szerk. DÁVID Gyula, *Erdélyi Tudományos Füzetek* 218, 27–34, (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994), 32.

désteremtés, vagy akár magántörténet”.¹⁶ Aranka Fekete Jánosra hivatkozik kötete előszavában mint mesterére, az elhunyt „bóldog árnyékának” szentelt kötet mint közvetlen dedikáció annak bizonyága is, hogy a kötet versei megérték a publikálásra, rendelkeznek nemcsak a cenzúra, hanem a költőtárs(ak) jóváhagyásával is. A kötet megjelenésének legitimálására felsorakoztatott érvek mellett találjuk a következőket: hazaszeretet, az anyanyelv művelése, pallérozása, a magyar poézis gazdagítása, nemzeti vetélkedés (pl. az antik, időmértékes versformák használata magyar nyelvre is átültethető, sőt jobb hangzást biztosítanak a versnek, mint a jóval magasabb irodalmi státussal rendelkező német nyelv) vagy hazafias munkálkodásra való buzdítás.

„... Az ember magát feláldozza a hazáért [...] és költségét, s fáradságát feláldozni tudja”. Aranka könyvkiadásról vallott nézetei

A nyomtatott írásművek térnyerése gazdasági következményekkel is jár, az „iparosított” könyvnyomtatás elkerülhetetlen következményeként a könyv áruvá válik.¹⁷ Se széri, se száma azoknak a korabeli megnyilatkozásoknak, amelyek a pénzhajhászó könyvnyomtatók és könyvkereskedők nyereszkedését ítélik el.¹⁸ Fiala, pályakezdő és tapasztaltabb alkotók közül egyaránt fordulnak a tudományszervezés, könyvekkel való foglalkozás terén tapasztaltnak számító Arankához tanácsért. Így tesz például az ifjú Kis János is, amikor rádöbben a kézirat könyvvé válása folyamatának nehézségeire és áldozathozatalaira. Érdemes hosszabban idézni a korabeli könyvnyomtatás és -kiadás problémáit transzparensten és tömören megvilágító levlérszletet, amelyben Kis János a nála jóval tapasztaltabb és idősebb Aranka véleményét kéri ki 1797. június 30-án kelt levelében:

Munkáim kiadásában a legnagyobb akadály az, hogy illendő feltételek alatt nyomtatattót nem találok. Ingyen, vagy 10–15 exemplárért kézírásomat, megvallom, általadni nem akarom. Jövedelmemet, mely egyéberánt is igen kevés, a nyomtatattásra kockáznom nem lehet, nem is szabad. Segedelmet a

16 HÁSZ-FEHÉR Katalin, „Az intencionalitás szintjei a szerzői és a kiadói kötetekben”, in *A látható könyv: Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Klasszikus – magyar – irodalom – történet: Tanulmányok 2, 55–82 (Szeged: Tiszatáj Könyvek, 2006), 69–70.

17 Erről bővebben lásd: LABÁDI, „meg-írott könyv” és „nyomtatott ének”, i. m., 452–454.

18 Péteri Takáts József egy, 1800. június 18-i, Arankához írt levelében fakad ki és panaszkodik a nyomdászokra és könyvkereskedőkre egyaránt: „A Nyomtató, ha tsak igen nagy nyereséget nem reménylhet, hozzá sem fog a kiadáshoz; a nagyobb nyereségre pedig az Olvasó fél tsekély száma miatt nem tarthat számot. Ez az oka, hogy a periodicus írásaink idő előtt mind ki haltak. De még a könyvárosokra sem bízhattya egészen magát a Kiadó [értsd: szerző-kiadó]; mert ezen telhetetlen zsugorik a súlyos pro cento mellett is igen felverik, az író Szándéka ellen, a könyveket; és így vagy a vevők tsalódnak meg, és ez által kevesednek; vagy szinte a nyakán száradnak a kiadónak, és utóllján a molyok eledele leszsz a fáradság gyümölcse”, in ENYEDI Sándor, „Péteri Takáts József levelei Aranka Györgyhöz”, *Magyar Könyvszemle* 106 (1990): 69–74, 73.

nagy uraktól koldulni szegyenlek. Arra határoztam végre magamat, hogy ha mágnásaink vagy más gazdag hazánk fiai közül valakit tudnék nemzeti literatúránknak buzgó szeretőjét, ahoz folyamodnám oly kéréssel, hogy bőségéből jó szándékomat nemes szívvel mozdítaná elő, adna a nyomtatásra pénzt, osztaná meg velem a nyereséget, ha pedig a nyomtatványok nem kelnének, áldozná fel egynéhány forintját, s viselné maga a veszteséget. De minthogy kihez folyamodjam ily kéréssel, nem tudom, s kérésemnek kinevetetésétől is, legalább megtagadtatásától félek, még talán először Knigemmel a praenumeratio útját fogom megpróbálni. Te, a ki Ewaldot oly szép magyar ruhába öltöztetted, s tudományokhoz való szeretetednek oly sok szép más jeleit adtad, nem fogod magad megalacsonyításának tartani, ha tapasztalásidból egy olyan ifjabb barátodnak tanácsot adsz, a ki ugyan a tudományokat egész szívéből s szintén oly tisztán s interessentia nélkül szereti, mint akárki, s a józan megvilágosodást is szintén oly buzgón kívánja terjeszteni, de mindazonáltal munkájából tisztességes jutalmat kívánni nem csak illendőnek, hanem környülállásira nézve szükségesnek, sőt ugyan kötelességében álló dolognak is tartja.¹⁹

Kis János már egy újabb, öntudatosabb, alkotásai értékével tisztában lévő, írásművére piaci áruként tekintő, professzionalizálódó alkotó szemléletmódját képviseli. Nyíltan kimondja, hogy mecénáshoz nem akar fordulni, mert lealacsonyítónak tartja, a kiadásnak ezt a barokk hagyományhoz, mecénási korszakhoz köthető módját már nem fogadja el, azonban a potenciális, tehetős támogatót nem mint mecénást (akitől nyilván függési helyzetbe kerülne), hanem mint üzleti partnert, elfogadná. Kis érvelésében egy logikai csavar található, ami leginkább ellentmondásként értelmezhető, hiszen az üzletárs személyében, mai szóhasználattal, voltaképpen szponzort szeretne találni (erre utal az a megjegyzése, hogy ha nem hozna a kiadvány profitot, a másik felet terhelné a veszteség), ami majdnem azonos a mecénás személyével, hiszen ugyanúgy bizonyos megkötésekkel jár. Kis mintha érezné érvelése ellentmondásosságát, éppen ezért a nyomtatott mű kivitelezéséhez szükséges tőke előteremtésének egy függetlenebb módját, az előfizetők szerzésének útját választaná. Kis János levelének idézett részlete egy kisebb vitát is generál a két poéta között az alkotómunka jutalmazását illetően. Aranka pár hónappal (szeptember 15.) későbbi levelében fogalmazza meg határozott véleményét a könyvnyomtatással kapcsolatban:

az ember magát feláldozza a hazáért, nemcsak a nyereség reményét vesse el, és költséget, s fáradságát feláldozni tudja, hanem arra is reá szánja magát héroszi nagy lélekkel, hogy minden gyötrelmet, bosszúságot meggyőz, és dicsőségének tart. Nemcsak a Mars mezején, hanem a tudományok rendiben is nagy ember senki sem lehet, hanem a ki erős szívé, állhatatos, és maga nemeszerént a hydrákat, sárkányokat és órjásokat meggyőzi, legelsőbben pedig ön-

¹⁹ ENYEDI Sándor, „Kis János és Aranka György levelezése”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 90 (1986): 166–180, 168–169.

nönmagát megtagadja, és a becsület, hír, név, pénz, jutalom kívánásáról teljességgel lemond.²⁰

Mint láttuk, míg Kis János az alkotói jutalmazás jogossága mellett tör palcát, addig vele szemben Aranka a haza szolgálatában álló rendi-tudós hazafi retorikáját hozza játékba érvelésekor, az önfeláldozás feltétel nélküli követelményével kapcsolja össze az alkotói folyamatot, lemondva az anyagi nyereség reményében létrehozott alkotás lehetőségéről. Kis válaszelevelében Aranka levelének idézett részletére reagálva (1797. október 24.) a következőket írja:

A mint a feláldozásról irsz, igen szép és kívánnám, hogy sokaknak szívökre hathatna, a kiknek az a féle lecke igen szükséges. A mi engemet, sőt a mi társaimat illeti is, nem lenne legkisebb fogyatkozás is abban, hogy a jutalomkívánásról le se mondanánk, s akármely névvel nevezendő ellenségekkel feddhetetlen ügyükben szembe szállni ne merészelnénk. De summás költséget feláldozni ott, a hol a mindennapira való van csak, az nem nehéz, hanem lehetetlen.²¹

Kis továbbra is tartja véleményét, azonban ő egy teljesen más pozícióból beszél, mint Aranka, hiszen a (feltehetően jóval) szerényebb jövedelemmel rendelkező evangélikus lelkésznek óriási, biztos anyagi egzisztenciáját is kockára tevő áldozatnak tűnt a saját költségen kiadott kötet megjelentetése, ezért utasítja el Aranka hazafias érveit. Kis János mellett Péteri Takáts József is értekezik Arankával könyvkiadási problémákról. Péteri Takáts Arankához írt, 1800. június 18-án kelt (fentebb már idézett) levelében elismeri Aranka önfinanszírozási szándékának előnyeit, azonban a *Magyar Minerva* esetében, könyvsorozatról lévén szó, nem tartja kivitelezhetőnek a nyomtatásnak ezt a módját:

Igen helyben-hagyom én is azon módot, a mely szerint Nagyságod a maga munkáját szándékozik közleni a Hazával. Az egyes könyv így legkönnyebben láthat világot; kivált ha a szerző semmi jutalmát nem kívánja költséggel járó fáradozásinak. De a folyó munkák, a millyen a M[agyar] Minerva, nem boldogulhatnak ilyen képpen.²²

Péteri Takáts elismeri a könyvárusokkal való együttműködés előnyeit, tisztában lévén mint író-szerkesztő az önigazgatás veszélyeivel, hogy a végén rezignáltan jegyezze meg azt, hogy egyedüli célja utilitarisztikus, nem a nyereség reménye, ebből következően pedig az, hogy a haza szeretetéből végrehajtott gesztus (legalább) ne járjon anyagi kárral:

²⁰ Uo., 174.

²¹ Uo., 176–177.

²² ENYEDI, Péteri Takáts József levelei Aranka Györgyhöz, i. m., 73.

Igaz, hogy sok bajba s költségbe kerül a széllyel küldés, s az öszve-dolgozó hiv Társak szerzése; de mire nem vész a buzgó hazai szeretet; a mely nem nyere-seget, nem saját hanem köz-hasznot keres. Egyedül úgy kívánnya a dolgot kormányozni, hogy a kárt s but ne vallyon. Ez az én tzéloom is a M[agyar] Minerva folytatásában.²³

„A szók s versek iránt való apró kritikát igen jó névén veszem [...] Ítéleted szerint méltán világot láthatnak-e mindezek, mind az atyjok fiai.” A kiadás előtt: Aranka verseinek bírálata

Az EMNYT előkészítésével és megindulásával Aranka idejét inkább a tudományok és a tudományszervezői tevékenységek kötik le. A kézirat-, valamint levéltárakban fellelhető, illetve korrespondenciájában a levelekhez csatolt versek datálásai alapján az 1791–1796 közötti periódusban jóval kevesebb verset szerzett, ez a legkevésbé termékeny periódusa költészeti szempontból. Ezzel szemben, azt követően, hogy a Társaság aktivitása csökkenni kezd, illetve lemond (egyres források szerint lemondatták) a Társaságban betöltött titoknoki szerepköréről, 1797 és 1815 között ismét szorgalmasan versel, a filozófiai jellegű művek írása mellett. Verseskötete megjelenése után azonban már csak egy-két nyomtatvány jelent meg Aranka verseivel, az alkotások nagy része kéziratban maradt. Feltehetően a fent említett körülmény, valamint fordítói tevékenysége (ez a tevékenysége is abba a periódusba helyezhető, 1788–1791 közé) is komoly szerepet játszott abban, hogy a költészet művelése a háttérbe szorult. Az 1790-es évek elején a kortársak elismerték Arankát mint poétát, a kor szépirodalmi lapjaiban megjelent versei kiváltották a kortársak tetszését és rajongását, bár némi maliciával meg kell jegyeznünk, hogy Kazinczy²⁴ és Batsányi „simító kezei” is közrejátszottak abban, hogy igazán jól sikerült költemények kerültek a lapok hasábjaira. Kazinczyval való kapcsolata a századforduló környékén sem szűnt meg, Kazinczy szabadulása után is tartották a kapcsolatot, azonban ez a kapcsolat már nem az a közvetlen hangnemű, szoros, barátinak tűnő kapcsolat volt, amely jellemezte kapcsolatfelvételüket 1789-ben, és az azt követő pár évet, hanem elhidegült, udvariaskodó, kimért. Aranka számára világos volt, hogy a magyar literatúra mindenható atyjának babérajaira áhítózó, irodalomszemléletében nála egyre eltérőbb nézeteket valló Kazinczynak nem „udvarolhat” verseivel (igaz, megpróbálkozott vele többször is; első ízben szigorú kritikát kapott, másodízben pedig kritikára sem méltatta a széphalmi mester), Ráday Gedeon, verseinek nagy tekintélyű pártfo-

²³ Uo.

²⁴ Ezt bizonyítja az MTA KIK Kézirattára Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatékában fellelhető *Studiumok* címet viselő, 145 főlíó terjedelmű, vegyes írásokat, illetve nyomtatványokat tartalmazó kolligátum. Kazinczy Aranka három versében (*A versek Kazinczy Orpheusában* jelentek meg, ezek: *Az Igasság' Képe. Haschka után;* *A' Szarvak;* *A' Boriska Képe Alá*) eszközöl javításokat, illetve fűz hozzájuk kritikái megjegyzéseket, in KAZINCZY Ferenc, *Studiumok*, II. kötet, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, Magy. Ir. RUI 2-r 2./II, 36b-37a; 38a; 45a.

gója, már nem élt, így versei bírálatához új, kellően művelt és tudós kritikusok után kellett néznie. Kiterjedt kapcsolathálójának köszönhetően könnyedén rálelt a megfelelő személyekre, hiszen nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi irodalmi-tudományos élet valamennyi közszereplőjével kapcsolatban állt. Ezek közé tartozott Édes Gergely is, akivel az EMNYT ürügyén került kapcsolatba.²⁵ Édes Gergely kapcsolatfelvételük elején felajánlotta Horatius-fordítását, valamint grammatikai munkáit is a Társaság számára, Arankával hosszú leveleken keresztül értekeznek vers- és fordításelméleti, valamint grammatikai kérdésekről, leveleikben verseket küldenek egymásnak és elvárják a levelezőpartner „kedvezés nélkül való ítéletét”.²⁶ Aranka egyik, 1799. január 22-i, Édeshez írt levelében megköszöni annak *Gondolat Klamer Schmidt utánn* című versére tett kritikai megjegyzéseit (s amelyet figyelembe is vett versének kötetbe szerkesztésekor), valamint kéri, hogy továbbra is legyen versei szigorú kritikusa. A korban az elfogulatlan, őszinte kritika a közeli barátság egyik fokmérője volt (bár a baráti- és tudóslevelezés nem minden esetben volt összeegyeztethető),²⁷ elvárták a kapott kritikát és ugyanúgy viszonyozták is. Ugyanebben a levelében régóta fontolgatott intenciójáról, verseskötetének kiadási tervéről is számot ad, a kellő mértékű önkritika hiányát jelölve meg, mint elbizonytalanító okot, amiért nem jelentette meg eddig:

Legelsőben nagyon köszönöm, hogy a *boldog az a ki él*-t²⁸ figyelmettségére méltóztatta. De nem azt, hogy dicsérni szereti, hanem hogy kritikára vetette. Nagy bizodalommal kérem kedves tiszt. úr, tegyen annyi jót és kritizálja meg nekem azt az egész verset, és méltóztassék beküldeni. Hogy ezen részben a t. úrban való bizodalomamat megmutassam, ide zárom más egy munkácskámát [a csatolmány sajnos hiányzik a levélből]; méltóztassék erre is egy két tudós

25 Kapcsolatfelvételükről és korrespondenciájukról így emlékezik meg Édes Gergely hexameterben írt önéletírásában: „Honnét [a Balaton vidéke] hivatalom történt Veszprémbe papolni [1797-ben]/ 'S megszeretett a' nép ott papolásom után. [...] / A' nyelv miveletére onnét hívott meg Aranka / Hogy legyen én is aző társai' száma között / Meszsze van Erdély, én oda nem meheték, de Levélbenn / –Nem vala Músám rest vissza felelni soha. / És ez okonn vágytam Veszprémből, hogy szabadabban / Nyerjem az édes időt, melly jöve tollam alá. / Grammatikámat is itt kezdém készíteni mellyre / Sarkalt 's ősztönözött engem Aranka, nagyonn / Lássaminél is előbb ő Társaival! – de mivel majd / Már meg oszoltak azok, nem nyere szárnyat oda”, in *Édes Gergely élete* [1829], Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Quart. Hung. 103, 12b. (A továbbiakban: OSZK Kt.)

26 Édes Gergely kapcsolatuk ezen mozzanatát is megörökítette verses önéletírásában: „Bátor Arankát sem láttam, de velem levelezvén / Kívánt Társaihoz kötni barátja gyanánt. / Verseit is, melylyek vagynak mais a' kezemnél, / Költsonősen akará ejteni tollam alá. / Hogy meg rostálván tegyem azt velek amit akarnék / Tenni sajátimmal, hol veszek észre hibát? / 'S Rádaival leg több hasznomra Kazinczi 's Aranka / Voltak gondolatim' helyre hozás felől. / Én noha méltónak magamat nem néztem ezekhez / Mindazonáltal igen tudtam örülni nekik- / Mert úgy hittem, ezek teszik éltemet gyönyörűbbé / 's általok érletesebb Músa fog adni kebel.”, in *Uo.*, 16a.

27 Erről az Arankát közvetlenül is érintő kérdésről legújabban lásd: BIRÓ Annamária, „A Levél pedig iratik és megyen első tüzzel», in *Hortus amicorum: Köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére*, szerk. BARTHA Katalin Ágnes, BIRÓ Annamária, DEMETER Zsuzsa, TAR Gabriella-Nóra, 190–204 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017).

28 Ez a vers incipitje, a kiemelés tőlem származik (K. J.).

pillantatot vetni; semmit nem kedvezvén nékie. Régen hogy szándékozom apróság munkáscskáimat egybeszedni, megválogatni, vizsgálni és kiadni, de látom, hogy az ember maga mindenkor igen kegyes bírása magának; kivált én, azonkívül is a kritikához keveset értvén. Azért a t. urat úgy nézem mint a kit a jó szerencse adott nekem segítségre. Remélem, hogy a t. úr az én barátságos bizodalomból származott kérésémet nem fogja megvetni.²⁹

Pár hónappal későbbi leveléhez (1799. március 17.) Aranka ismét újabb költeményeket csatol (további nyolc versét), Édestől pedig elvárja, hogy barátsága viszonzásaként tegye vele azt a szívességet, hogy tüzetesen átnézi és jegyzeteli verseit, illetve ítélje meg, hogy érdemesek-e a nyomtatásra:

Megbocsáss édes barátom, hogy a barátság nyelvén szólok: én is azt kívánom tőled. Annak bizonyosságára ide teszem némely gondolatocskáimat; és Ítéletedet kérem rólok. Az én célom pedig az kedves barátom, hogy arról tudósíts engemet, ha az odaki való szájíz szerint közönségesen szólván, megérdemlik e hogy világot lássanak? vagy okosabb dolog lesz őket feláldozni. Mert csekély munkát világ eleibe ereszteni nem akarok. Azért a szók s versek iránt való apró kritikát igen jó névén veszem, de inkább közönségesen és arról akarok tudósítani; hogy Ítéleted szerint méltán világot láthatnak-e mindezek, mind az atyjok fiai.³⁰

Aranka megnyilatkozásában meglehetősen óvatos, hiszen meg szeretne felelni mind a szélesebb közönség ízlésének, igényeinek, mind a költőtársak mércéjének. Aranka verseit nemcsak Édes Gergelynek, hanem – mint utaltunk rá korábban – más levelező-partnereknek is elküldte. A verseit olvasók-bírálok között olyan meghatározó személyiségeit találjuk a korabeli magyar literatúrának, mint Révai Miklós, Baróti Szabó Dávid vagy Schedius Lajos. Fekete János nem tartozott az irodalmat művelők élvonalába, azonban meglehetősen művelt volt, emiatt Aranka a különc grófra mint tanítójára tekintett. A kezdeti, leginkább formálisnak nevezhető levelezés idővel baráti levelezéssé alakult, s ezzel egy időben a literátorlevelezés is működésbe lép: „A literátor levelezés is gyakorlatilag abban a pillanatban indul, amikor végre mindketten igazoltnak látják a

29 ABAFI Lajos, „Aranka György levelezéséből”, *Figyelő* X. köt. (1881): 68–74, 70–71.

30 *Uo.*, 71. – Az Édessel való levélváltás közreadója, Abafi Lajos közleményének záró sorai mellett nem tudunk szó nélkül elmenni („Érdekes e levelekből megtudnunk, hogy Aranka régen szándékozott költeményeinek újabb kötetét – az első 1792-ben jelent meg – kibocsátani, s hogy azok megrostálására Édes Gergelyt kérte fel. Megfelelt-e ez baráti bizalommal, és bírálata talán kissé keményen ütött ki, úgy hogy Aranka elállt szándékától? Erre nem felelhetünk, mert a további levelezésnek semmi nyoma. Csak azt tudjuk, hogy Aranka újabb versei nem jelentek meg soha.” ABAFI, *i. m.*, 74.). Az első információ, miszerint 1792-ben megjelent volna egy verseskötete Arankának, teljességgel téves állítás, hiszen nyomtatott kötet formájában csupán egyetlen verseskötete jelent meg, amelybe „újabb versei” közül is sok került be, mindamellett (és ez a közlemény vitathatatlan értékét képezi) a levélhez csatolt versek között olyan is található, amely csupán ebben a közleményben olvasható.

kapcsolatfelvételt, a baráti viszony kialakítására tett lépéseket”.³¹ A hozzáférhető levelek adatai szerint Aranka készülő kötete verseinek több mint egyharmadát (ez a szám nagyobb is lehetne, hiszen nem tudjuk, hogy az elkallódott vagy lappangó levelekhez hány versét csatolta Aranka, ugyanakkor azt is számításba kell venni, hogy Fekete halála után [1803] is írt kötetébe szánt verseket) elküldte Feketének baráti gesztusból, és elvárta annak ítéletét. Aranka nemcsak Fekete kritikáját igényli, hanem Fekete szűkebb baráti társaságához tartozók véleményére is kíváncsi volt, hiszen a levélolvasás nem (mindig) volt egyéni, magányos aktus, hanem közösségi: „a levelek versmellékleteit, versbetéteit bizonyos rituálék között a távollévő jelenlétének hiányában felolvassák és megbeszéljük”.³² A fentieket jól szemlélteti Aranka egyik levele, melyben emlékezteti Feketét arra, hogy elvárja őszinte kritikáját küldött verseivel kapcsolatban:

Elébbi Levelemben küldtem volt Néked régibb próbáimat a' Versszerzésben úgy akartam, hogy a' legyen az első Transport, azután a' javából rendibe többetis közöllyek; és jo Barátaidnak, kivált pedig Néked értelmeteket vegyem, hogy érdemesekké a világ piatszára; nem leszneké nékem gyalázatomra, s' Barátaimnak unalmára. Egyenes, kedvezés nélkül való Ítéletedet elvárom.³³

Aranka tudatában van annak, hogy barátok között a kritikai szellem gyakran elfogultsággá alakul a másik irányába, ezért is nyomatékosítja, hogy „egyenes, kedvezés” nélküli kritikát vár. Fekete (és Mátyási József) kedvező bírálata nem késik, hazafias önérzettel arra biztatja Arankát, hogy verseit bátran adja ki, sőt egy episztolát is rögtönöz Aranka verseit dicsérendő:

Verseidet, a mint kezemhez jöttének, Barátimnak meg mutatván, velem s Mátyásimmal együtt abban meg egyeznek, hogy igen szerentsés lészen a két Haza ki adatások által. Gyönyörű a Karátsonyi Rytmusod is és különösen elmés. Hogy Barátiddal hiv tisztelődrről meg emlékezel örvendem: mi sem jövünk öszve, hogy borunk, ha jo, reád nem köszönnénk.

Betsül Téged a két Haza,
S Gyönyörködve látja versid
Duna Tisza partján el hidd,
A Magyarásznak igaza;

31 BIRÓ, *i. m.*, 196.

32 *Uo.*, 193.

33 A levélrészletet saját átiratban közlöm, in *Aranka György levele Fekete Jánoshoz*, Marosvásárhely, 1800. február 4., OSZK Kt., Levelestár, 47b. A levelet közölte: ENYEDI Sándor, „Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban”, *Magyar Könyvszemle* 111 (1995): 374–415, 381.

[...] Add ki tehát K[edves] B[aratom] bátran munkáidat, ha másképp a Censura nálatok józanabb mint nálunk, és bizonyos légy, hogy örömmel fognak olvasatni minden észszel biroktol.³⁴

Aranka pár hónappal későbbi levelében őszinte hálával köszöni meg barátja és tanítója kedvező ítéletét és serkentését, amire bevallása szerint igen nagy szüksége van, hiszen a verset ihlető lélek egyre kevésbé munkál benne:

Köszönöm Barátom hogy csekély munkátskáimról való kegyes Ítéletiddel engemet ébreszteszsz: mert magam meg vallom, keveset kezdek a' bennem lévő vers szerző Lélek mértékéről tartani. Leginkább meg elégszem mégis azokkal, mellyeket azután szerzettem: hogy a Te bölcs oktatásodból és jeles példáidból a' jo Iznak érzékenyebb vonásait tanultam. Most a' napokbann nem volt versehez kedvem: jobbatska oráimbann nevezetes jobbitást tettem kettőben: u. mint a' közelebbi *Panaszban*,³⁵ és a' régennt irt *Szép Elméhez* irtbann. Ugy tudom mindenik meg van nálad: de az utolsó nem egészz a hozzá tett pótlás nélkül; 's az első a' jobbitás nélkül eltűrhethetlen, csak egy zavar; mellyből lehet valami.³⁶

Aranka utolsó gondolatából mintha az sejlene fel, hogy a folyamatos verskiegészítésekbe és -csiszolásba belefáradt volna, az elbizonytalanodás jeleit mutatja, hogy versei mikor fogják elnyerni végső, kötetbe illeszthető formájukat.

„Az elme szárnyai alkalmatlanok a repülésre” – Aranka György írói válsága

Fekete feltétel nélküli támogatása, biztatása ellenére Aranka írói válságba kerül. Különböző betegségek nehezítik meg mindennapjait az öregedő Arankának, múzsája egyre ritkábban látogatja meg. Az egészségügyi gondok mellett más jellegű tudós munkák is megakadályozzák a versszerzésben, mentegetőzve írja Feketének: „Most már ezekbe szorgalmatoskodom [Schlözer cáfolatával illetve más történeti munkákkal]; azoknak tövisei a Szép Elmének és Vers Istenének lelkét meszsze úzték tőlem. Azért most hamar verseimmel se szolgálhatok”.³⁷ Barátja megérzi bizonytalanságát, valamint feltehetően azt is, hogy Aranka bókként, baráti udvariaskodásként értelmezi versitéleteit, éppen

34 Fekete János levele Aranka Györgyhez, Pest, 1800. február 16., in ENYEDI, *Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban*, i. m., 384.

35 Kiemelés tőlem (K. J.).

36 A levélrészletet saját átiratban közlöm, in *Aranka György levele Fekete Jánoshoz*, Marosvásárhely, 1800. április 20., OSZK Kt., Levelestár, 51a. A levelet közölte: ENYEDI, *Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban*, i. m., 392.

37 Aranka György levele Fekete Jánoshoz, Marosvásárhely, 1800. április 20., ENYEDI, *Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban*, i. m., 393.

ezért szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy feladatát komolyan vette, és továbbra is biztatja, hogy ne álljon el tervétől, mihamarabb adja ki verseit: „Munkáidról úgy itélem, a mint érdemlik; nem rosszszat, de még középszerűt sem szülhet tollad, és meg vagyok győzve, hogy kedves ajándékot teszel azoknak ki nyomtatásával a két Hazának”³⁸ Az alkotói válságból egy év múlva sem tud kilábalni, keserűséggel teli hanggal írja Feketének 1801. augusztus 13-i levelében:

Bezzeg tőlem ugyan odavan a' kellemetes Bolondság. A' Vers szép Lelke elrepült! Erzem hogy az ősz végihez közelitt, és a' Tél komor ábrázattal köszönt bé hozzám. Még Tőled meszsze vagyon ugyan: de azért a' drága szemedet kiméld meg. Mert szép dolog, ha ugyancsak elünk, ennek a' Világnak játékát szemünkel nézni;³⁹

Aranka keserű-melankolikus megnyilatkozásában az a metaforikusan megfogalmazott gondolat sejlik fel, hogy a vers lelke az ember lelkével együtt öregszik, az ifjú poétával játszó vidám gráciák elpártolnak az őszülő költőtől. Aranka figyelme a századforduló környékén egyre inkább a filozófia tanulmányozása felé fordul, Immanuel Kant filozófiájának tanulmányozása is elúzi tőle a vers lelkét, a meglehetősen szabad szájú megnyilatkozás mögött az alkotói válság miatti frusztráltságát kell sejtenünk Erdély ősz „Anakreonjának”:

Az Elme Léányai még a' nyáron elhagytak, nem tudom hová Kurvannyokba mentek! ha szabad előtted olljan parasztl szollanom! Az ide stova valo nyaralást és nyalakodást meguntam; jobbnak tartottam, nem dolgomat szaporítani, mert az elég van; hanem egy ujjsággal az Elmémet mintegy ujjítani, 's azomban ithonn nyugodni.⁴⁰

Aranka szokatlanul indulatos megnyilatkozásában mintha tényleg a fáradtság jeleit mutatná, barátjának szánt őszinte gondolata arra reflektál, hogy tudományos-társadalmi pozíciójától, a bevett közösségi-társas normáktól szabadulna, helyette inkább – horatiusi attitűddel – szívesebben elvonul a világ zajától elmélkedni, alkotói magányába. Hónapokkal később arról számol be, hogy szinte egy teljes évig képtelen volt a versírásra:

A' Philosophiának Tövissei fel vették nálam az Elmének egészsz mezejét; és azoknak Kellemetességeik 's gyenge Reménségeit még czirájokba meg fojtják. Talám vagyon már Esztendeje hogy verset nem irtam, tellyességgel nem tudok irni. Csak a' minap Susánna Napján mérgembe irtam volteggypárt. Egyjo

38 Fekete János levele Aranka Györgyhez, Pest, 1800. május 15., in ENYEDI, *Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban, i. m.*, 395.

39 OSZK Kt., *Levelestár, Aranka György Fekete János grófhhoz*, 76a.

40 Aranka György levele Fekete Jánoshoz, Marosvásárhely, 1801. szeptember 12., in OSZK Kt., *Levelestár, Aranka György Fekete János grófhhoz*, 79a.

Barátom megígérte volt hogy a' Szépeknek presentet (?) fog csinálni versekkel, sokáig törte jelenlétembe a' fejít, 's mikor elkészült semmire nem volt jo, nemhogy szép lett volna. Ki vettem a' keziből a' tollat, 's ugy irtam helyébe egypárt: Ez bizonyoson mérgelődséből esett.⁴¹

Képszerű megnyilatkozásban érzékelteti Feketével egyre súlyosabb válságát, soraiból érezhető, az sem nyugtatja meg, hogy felindulásból képes volt verset szerezni. Fekete együttérzését fejezi ki barátja már fizikai fájdalmat okozó szenvedésével kapcsolatban 1802. április 12-i levelében, de az együttérzés gesztusa mellett meg is feddi, amiért egy másik (a haza szempontjából haszontalan) szerepet akart magára öltetni, és a poézis mezejét elhagyta:

Akarki K.[edves] B.[arátom]! ha kivált mély fontolásu dolgoknak hosszasan neki veti magát, azt teste bádjadása nélkül ritkán tselekedheti: de téged azonkívül még a' Muzsákis büntettek, hogy Kant filozofiájába, tudja Isten melly örvénnyébe a' komor buzgoságnak, annyira el merültél, hogy kedves Dajkaidrol, kik néked mindég olly híven tsevegtek, el felejtkeztél, és Magyar Hazánk érdemes Anacreonjából, egyszerre Platojává és Chrisostomussává kívántál lenni.⁴²

Ugyanebben a levélben Aranka felindulásból rögtönzött versére úgy tekint, mint az „eltévelygés” időszakának a lezárására: „Igen sajnálom, hogy Susánna napjára készült verseidet nékem el nem küldötted, mert bár nem kételkedem hogy szépek és jók; mint az igaz utra viszsza térésed jelei is, igen kedvesek lettek volna előttem”.⁴³ Aranka Fekete levelei, versei hatására ismét pennát ragad, de a környezetváltozás ellenére (a mostani Hunyad megyei Algyógyon gyógyfürdőzött) a poétai tűz csak ideig-óráig lobban fel benne, mint írja Feketének:

Leveledet vévén fel ebredett bennem a' Vers Lelke, és meg próbáltam magamat; de az a' szép tűz csak egynéhány pillanatig tártott. Nem mehetett, félbe kellett szakasztanom. Teli volt Philosophiával a' fejem; itt ujj Elmélkedéshez kezdettem; 's a' Társalkodáson kívül mostis avaltóltem időmet.⁴⁴

A válságból való kilábalásáról büszkén nyilatkozik Feketének újabb idő elteltével:

41 Aranka György Fekete Jánoshoz, Marosvásárhely, 1802. március 9., in OSZK Kt., Levelestár, *Aranka György Fekete János grófhhoz*, 91a.

42 *Fekete János Aranka Györgynek*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Fiókja, Mikó–Rhédei-hagyaték, VII. 30./42a.

43 *Fekete János Aranka Györgynek*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Fiókja, Mikó–Rhédei-hagyaték, VII. 30./42b.

44 Aranka György gróf Fekete Jánoshoz, Al Gyógy, 1802. augusztus 15., in OSZK Kt., Levelestár, *Aranka György Fekete János grófhhoz*, 92b.

A' levelem mellé zárt hitván verseket meg látván: mindjárt arra a' gondolatra fogsz magadtól jóni: hogy velem nagy változás esett. Mert azok'a Versek: versek. Nem olyanok a' mellyeket a' Te Tekinteted, 's talám azén elébbi csekély tehetségemnek emlékezete kívánna: de ugyan Versek, 's az enyimek. [...] Már nem panaszolhatok. Verset irok; és kérlek ne botránkozzál meg; mert mint a' ki a' 65tönn felyül vagyok, csak egésségem helyre állásának jeléül irom; hogy a' Léánkák esmét vettek, járogatnak hozzám; 's mikor fizethetek, vagyki fizethetem őket, megelégedveis mennek el. Millyen hiedelemmel nem vagyok én a' Te Barátságodhoz! Miket irok néked? a' miket ha N. Gr. Teleki Josef élne, nékie; és a' mi jo Cancellariusunknak nem mernék irni, se mutatni. Roszszul dicsekedném előtttek. De én ugyan valósággal dicsekedésnek tartom, és meltonak.⁴⁵

Aranka számára a versszerzés a fizikai jóléttel, a lelki egészséggel áll összefüggésben, ezt a gondolatát fogalmazta meg Révai Miklóshoz, 1805. január 22-én intézett levelében is: „Néha néha egyegy Verset irok. Ez az én egészségemnek Barométruma. Azért megbecsülöm”.⁴⁶ Aranka szabadkozik, mentegeti gesztusát Fekete előtt, a képes beszéd köntösébe bújtatott ujjongó megnyilatkozás (ami külső szemlélő számára akár referenciálisan is érthető) egy idősödő ember őszinte öröme, hogy fizikai-szellemi erőnléte megengedi az „elme leányainak” a kielégítését. Érzékeli önfeledt örömeinek pajzán konnotációját, éppen ezért bevallja, hogy egykori szigorú bírálója, Teleki József gróf, illetve Teleki Sámuel erdélyi kancellár előtt nem merné ezt az arcát felfedni. Fekete 1802. november 28-i, Arankához írott verses levelében örömmel nyugtázza Aranka „eltévelygéséből” való megtérését, ennek öröme, őszinte baráti gesztustól vezéreltetve egy epizódusával kedveskedik öreg barátjának, idézzük egy részletét:

Nagy örömmel vettem azon Leveledet,
Mellyben tudositod meg tért jo kedvedet;
Komor Szentségednek Theológiája,
's Kántnak mélyen fatsart Filozofiája,
Nyavalyás létednek jelei valának,
's Jobb egésségeddel ismét el mulának.
[...]
Magyar Anacreon tsak ugy fogsz maradni,
Ha nem hagyod magad ismét el ragadni
Mértékkel használás virágos utjától,
Muzsák 's Gratziáknak bölts tanításától.⁴⁷

45 Aranka György gróf Fekete Jánoshoz, Marosvásárhely, 1802. november 10., in OSZK Kt., Levelestár, *Aranka György Fekete János grófhhoz*, 97a.

46 Révai Miklóshoz 1782–1788, OSZK Kt., Quart. Lat. 2225.B./397a. A levelet közölte: ENYEDI Sándor, „Aranka György levelei Révai Miklóshoz”, *Irodalomtörténet* 66 (1984): 736–746, 743.

47 Fekete János *Aranka Györgynek*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Fiókja, Mikó–Rhédei-hagyaték, VII. 30./51a.

Fekete tanácsa episztolája lezárásaként az, hogy csakis az epikuroszi attitűd gyakorlásával tarthatja meg Aranka költői szerepkörét.

A verseskötet útja a nyomdába és az olvasókhöz

Fekete János halála után Aranka Dessewffy József gróftól kér ítéletet verseire, mint értesülünk a gróf Arankához intézett (szeptember 9-i, évszám nélküli, a levél tartalma alapján feltehetően 1804-ből, esetleg 1805-ből származó) leveléből:

A' Tettes [tekintetes] Úr eleget várt, és nem hiába. Az utolsó, Prózsákkal, és versekkel telyes nyalábot meg kaptam [...] haza érkezésem után jöttek kezemhez azon sok kintsek, mellyeket a' Tettes Úr velem közleni méltóztattott. A' meg holt Gróf Fekete helyébe választ engem rostálónak a' Tettes Úr, e' nagy betsület, azonban igen könnyű hivatal a' Tettes Úr verseire nézve, a' Prózsába pedig nem avatkozom.⁴⁸

Dessewffy gróffal Aranka szintén jó baráti viszonyt ápolt, levelezésük hosszú évekkel korábbra vezethető vissza, a gróffal főképpen grammatikai és irodalmi kérdéseket érintő témákban folytatott levelezést. Dessewffy, levélváltásuk alapján, rajongott Aranka költeményeiért, egyik levelében például arról számol be, hogy könyv nélkül megtanulta az Aranka által küldött verseket, más helyt pedig dicsérő hangvétellő episztolában, Feketéhez hasonlóan, Anakreonnak nevezi. Dessewffy, aki Arankához hasonlóan szintén a *limae labor* (azaz gondos csiszolgatás) klasszicista poétikai elvét vallotta,⁴⁹ a verskritikus szerepkörre való felkérés megtiszteltetése fölött érzett örömeinek ad hangot, a könnyű „hivalt” pedig nyilván az is elősegítette, hogy a horatiusi „nonum prematur in annum” követelményének megfelelő költeményeket kapott kézhez. A levélrészletben arra is fel kell figyelünk, hogy Dessewffyt – Feketével szemben, aki nem láthatta a teljes anyagot, csupán „szálanként” kapta kézhez – már a leendő, teljes kötet előbírálátára kérte fel. A levél további részében Dessewffy csodálatát fejezi ki Aranka – szerinte – könnyed stílusa és fiatalos „poétai tüze” láttán: „Az Istenért hol vette, vagy hogy tarthatta meg a' Tettes Úr 68^{dik} esztendő's korában azt a' lobbanó tüzét?”⁵⁰ Dessewffy sorra veszi Aranka verseit, kiemeli a neki különösen tetszőket és argumentálja is, hogy mi-

48 Dessewffy József *Aranka Györgynek*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Fiókja, Mikó-Rhédei-hagyaték, VII. 30./103b.

49 Dessewffy poétikai elveiről, illetve az „irodalom mezején” tett próbálkozásairól lásd: VADERNA Gábor, *Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2013), főleg 111–158; 191–207.

50 Dessewffy József *Aranka Györgynek*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Fiókja, Mikó-Rhédei-hagyaték, VII. 30./105a; téves a levéltári számozás, utána 104 következik.

ért,⁵¹ majd a kritikai észrevételek után szerénykedve mentegeti kritikusi teljesítményét, azonban a gyönyörködtetés hatását illetően, mint befogadót, Fekete gróf elé helyezi magát, ezzel „váltva ki” a szerényebb kritikusi teljesítményt: „[...] Ezekből állanak jegyzéseim, a’ meg holt Gróf Fekete jobbkat ’s többeket tett volna, de kételkedem több gyönyörűséget okoztak é volna nékie a’ Tettes Úr versei”.⁵² Levelét lezáró gondolatában már tényként kezeli a kötet megjelenését és egyben legitimálja is annak megjelenését, hiszen a „sok jó példa” hasznos, a benne való gyönyörködés mellett tanulni is lehet belőle:

Remélem ki nyomtatások után a’ Tettes Úr Kegyessége ’s barátsága mennél hamarabb részesülni fog benne; a’ mit tiszta szivemből ohajtok, szint úgy mint azt, hogy a’ Tettes úr még sokáig jó egészségben éllyen, a’ sok jó példákat ez után is szórja, és szeresse.⁵³

Dessewffy gróf pozitív kritikusi értékelése végleg meggyőzhette Arankát arról, hogy érdemes nyomdába küldenie kéziratát, a kötet a cenzori bejegyzés alapján 1805. október 8-án már megkapta a jóváhagyást a nyomtatásra, így Arankának nem maradt más hátra, mint megfelelő nyomdászt találnia.

Nincs adatunk rá, hogy Aranka miért éppen Szigethy Mihály nagyváradi nyomdáját választotta verseskötete kinyomtatására, azonban a források arról tanúskodnak, hogy Szigethy Mihállal azonnal kapcsolatba került (a levelekből ítélve feltehetően Tertina Mihály nagyváradi professzoron keresztül, akivel Aranka jó kapcsolatot ápolt) annak nagyváradi nyomdász pályafutása kezdetén.⁵⁴ A korabeli szerzők, akik olyan helyen éltek, ahol nyomda működött, javarészt igyekeztek kihasználni ezt a helyzeti előnyt, s helyben nyomtatni, hiszen ez jelentősen megkönnyítette a nyomdával való folyamatos

51 „Az enyelgés p[éldának] o[káért] a’ Darásról gyönyörűséges, nem olvastam még semi hasonlót nyelvünkben. Anákreon nem írta volna másként magyarul. Mert olyan felette szép ezen nyájaskodás. Szabad légyen egygyetlen egy szótska éránt, egygy igen igen kitsin kritikát tennem, Vágyol féreg egygy Uri falatra; mint a’ fülnek, mint a’ képzelődsnek talán jobban tetzene egygy szép hó falatra. [...] A’ Brukentálok emlékezetére irt Epitáfium igen tetszik, mert rövid, fontos, és deákul van. [...] Aki majd a’ bútsúzótl olvassa, hazugnak fogja a’ Tettes Urat hinni, ha el bútsúznak lassan lassan az esztendőök a’ Tettes Úrtól, az érzékenység és képzelőds nem látzik még bútsút venni, jól tetszik ott kell a’ tűznek meg maradni a’ hol éltetésre, taplóra kap. A’ szúnyogot irigylem, de annak elméjét még inkább a’ ki Keyetlen boldogságát le írta. A’ világi, és emberi dolgoknak hiúsága igen helylyessen van elő adva ama versekben vetve változások alá”, in *Dessewffy József Aranka Györgynek*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Fiókja, Mikó–Rhédei-hagyaték, VII. 30./105a; téves a levéltári számozás, utána 104 következik.

52 *Dessewffy József Aranka Györgynek*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Fiókja, Mikó–Rhédei-hagyaték, VII. 30./105b; téves a levéltári számozás, utána 104 következik.

53 *Dessewffy József Aranka Györgynek*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Fiókja, Mikó–Rhédei-hagyaték, VII. 30./104a.

54 „1806 április 1-én a kir helytartótanács István nádor aláírásával arról értesíti Biharvármegyét, hogy a Diószegről Váradra hozott nyomda használatára jogot ad Szigethy Mihálnak”, in NAMÉNYI Lajos, „A nagyváradi nyomdászat a XIX. században”, *Magyar Könyvszemle* (ú.f.) 10 (1902): 127–145, 136.

kommunikálást a munkálatok során. Marosvásárhelyt akkoriban működött a Református Kollégium nyomdája, de Aranka, különböző okok folytán, mégis másutt jelentette meg munkáját, ily módon lemondva az előnyös kommunikációról és a munkamenet közvetlen felügyeletéről. Arról nem nyilatkozik, hogy miért állt el a helybeli nyomtatástól, mégis – Benkő Loránd szerint – „jó okunk van azt gondolni, hogy elsősorban az ottani nyomdai állapotok elégtelensége riasztotta el”.⁵⁵ Benkő téved abban, hogy Aranka (más) nyomtatott „műveit nem a marosvásárhelyi református kollégium nyomdájában adatta ki”,⁵⁶ ugyanis Aranka egyik nyomtatványát (*Horváth Országi Bán Nagy Méltóságú Maros Némethi Groff Gyulay Ignázt Úr Excellentiája Tiszteletére* írt encomiasticum) éppen a marosvásárhelyi „Reformátum Kollégium betűíveivel” szedette ki június 17-i keltezéssel 1806-ban, abban az évben, amelyben verseskötete is „ki-jött” Nagyváradon Szigethy Mihály nyomdájából. A marosvásárhelyi nyomdát nemcsak egy nyomtatvány, hanem egy teljes kötet (*Apro munkáji*) kinyomtatására is igénybe vette, egy évvel korábban, 1805-ben. Arankának abbéli döntésében, hogy Szigethyhez fordult, szerepet játszhatott, s ebben Benkő feltevésének van alapja, hogy munkájának igényesebb külsínt szeretett volna adni,⁵⁷ a munkafolyamat hatékonyságát is figyelembe vehette az anyagi szempontok mellett, hiszen a helybeli nyomda lehetőségeit bizonyosan jól ismerte, így volt viszonyítási alapja. Szigethy Nagyváradon, 1806. május 4-én kelt leveléből tudjuk meg, hogy már azon év márciusában felvette Aranka vele a kapcsolatot kötetének kinyomtatása végett.⁵⁸ A levélből az is kiderül, hogy Aranka Tertina Mihályt bízta meg azzal, hogy verseit küldje fel Budára cenzúrára, illetve ugyancsak ő volt megbízva azzal, hogy a kötet visszaérkezésekor Szigethy nyomdász kezéhez juttassa. Szigethy, amint kézhez kapta a kéziratot, levelében értesíti erről Arankát, és megragadja az alkalmat, hogy tisztázza együttműködésük feltételeit. Mindjárt az elején kijelenti, hogy nem vállalhatja magára a nyomdaköltséget, arra hivatkozva, hogy önerőből hozta létre a nyomdát, évekig anyagi haszon nélkül élt a családjával, ezért nincs abban az anyagi helyzetben, hogy (bár ezt nyíltan nem fogalmazza meg) ekkora kockázatot merjen vállalni. Továbbá kijelenti, hogy abban az esetben vállalhatja a munkát, ha a nyomtatás összköltségének felét mintegy előlegként a kezéhez kapja. Május 15-ét jelöli meg, mint a munkálatok megkezdésének időpontját, azzal indokolván, hogy három általa alkalmazott kisegítő munkás is akkor fog munkába állni. A levél további részében a

55 BENKŐ Loránd, *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 204.

56 BENKŐ, *i. m.*, 204.

57 „[Szigethy] Betűi elég csinosak, lépést törekszik tartani Gottliebvel és neki is sikerül nyomdája részére több érdekes művet, néhány jeles írótt megszerezni. Így Szigethynél jelennek meg Aranka György »Elme játékaik« (1806.), Babotsai István »Vígkedvű Mihály« című drámája, Csokonai Vitéz Mihály »Dorottyá«-jának második kiadása (1808.), Hatvani István, a nagyhírű debreczeni professor, négy műve, Inátsi Gábornak Kántor Gerzson halálára írt költeménye, Kónyi János »Ártatlan mulatsága« Percsényi Nagy László több könyve, köztük »Aradmegye teljes ismertetése.«, in NAMÉNYI, *i. m.*, 137.

58 ENYEDI Sándor, „Szigethy Mihály könyvnyomtató levelei Aranka Györgyhez”, *Magyar Könyvszemle* 106 (1990): 147–151, 148.

nyomdája által használt papír kiváló minőségét, valamint betűi újszerűségét dicséri. Mint üzletember, kihangsúlyozza, hogy ennek köszönhetően megrendelése napról napra sokasodnak, emiatt újabb munkásokat kíván alkalmazni, és így megnövekedett hatékonysággal dolgozva, Aranka „Tudós Társaságának” munkái kinyomtatását is örömmel vállalná. A nyomtatást illető gyakorlati kérdések tárgyalására tér át, javaslatára szerint érdemesebb nagyobb példányszámban nyomtatni, mert abban az esetben a nyomdaköltség arányosan csökkenne, valamint így a kötetek árát is alacsonyabban lehet megszabni, emiatt kelendőbb lesz, több hasznot hoz, mint a drága költségen, kevés példányszámban előállított s így drágán árult könyv.⁵⁹ Szigethy következő, 1806. június 16-án kelt, Arankához intézett leveléből megtudjuk, hogy a nyomtatási munkálatok még nem kezdődhettek el különböző adminisztratív és gyakorlati okokból. Aranka Szigethyhez írt leveleit nem ismerjük, azonban a válaszlevélből tudunk arra következtetni, hogy Aranka sokallhatta a kötet előállítási költségeit, ezért Szigethynek mentegetőznie kell a kiszabott ár miatt, arra hivatkozva, hogy „tiszteletes papirossat választ”⁶⁰ a kötethez. A kötet ideális formátumát, versekről lévén szó, az előző levélben is javasolt nyolcadréttben határozza meg Szigethy. Aranka kérését, hogy 12 „exemplár szép író papirossra” legyen nyomtatva, hajlandó „megtselekedni”, emellett pedig Aranka engedelmét kéri, hogy 200 darabbal több kötetet nyomtathasson az „idevaló Uraságok kedvéért”. Aranka jóváhagyja kérését, sőt, amint a levél végén található saját kezű bejegyzéséből kiderül, július 4-i válaszlevelében azt az utasítást adja Szigethynek, hogy „nyomtasson 500 zal többet s adjon nekem 50-et reá”⁶¹. Idézett levelünkben Szigethy Aranka írásmódjára, pontosabban a szóvégi, magánhangzók előtt álló mássalhangzók kettőztetésére tesz javaslatot, lévén saját maga a kézirat korrektora:

A Méltóságos Ur Orthographiája nékem nagyon tetszik, és magam lévén a correctora, éppen úgy corrigalom, mint az írás vagon; de ha lehet, és méltóztatik a Méltóságos Ur is helybe hagyni, szép lenne ha a mely szó után vocális betű következik, s az a szó ennen végződik, ott az n betűt dupláznánk, p.o. Ebbenn a nemébbenn a versnek s.a.t. Már ittenn akarátja ellen is vét, nn mondódik a nyelv által. – De érdemes Leveléből is observálom a duppla nn betűket a Méltóságos Urnak.⁶²

Szigethy gesztusa nem tipikus e korban, mint Benkő Loránd írja: „A korrekció ugyanis korunkban rendszerint nem tartozott a nyomdász feladatok közé: a nyomdászok szedtek, nyomtattak stb., de nem korrigáltak, azaz az úgynevezett nyomdai korrektúra ebben az időben még nem volt divatos. A korrigálás elvégzése lényegében a szerző vagy a kiadó feladatkörébe tartozott [...] Persze nemegyszer megtörtént, hogy a

59 *Uo.*, 148–149.

60 *Uo.*, 149.

61 *Uo.*, 150.

62 *Uo.*

távol levő szerző vagy kiadó helyett a nyomdatulajdonos vagy művezető magára vállalta a korrektor szerzését, ez azonban általában csak szívesség volt, s a korrektor ekkor sem a nyomdászok közül került ki, a korrektori költségek pedig a végső elszámolásban nem a nyomdát, hanem a szerzőt vagy a kiadót terhelték.⁶³ Azt nem tudjuk, hogy Szigethy a korrektúrázásért utólag számolt-e fel költséget, de mindenképpen érdekes és egyedi gesztusa, feltehetően a munka gördülékenyebbé tétele miatt vállalta ezt a feladatot is magára, hogy ne kelljen várni a szerző vagy egy külső korrektor munkájára. A levélből az Aranka által első körben rendelt példányok számára is tudunk következtetni, ugyanis Szigethy kéri, hogy „a megirtt 144 Rh[énus]forintok minél előbb kezemhez küldeni méltóztasson, mert oly szegény vagyok a betűim kész pénzzel való fizetése miatt, hogy már most a Legényeket is alig fizethetem”.⁶⁴ Szigethy, pénztartalékai hiányára hivatkozva, már nem előleget kér, az összköltség felét, hanem a teljes nyomdaköltséget szeretné előre kézhez kapni, a megjelölt összegből pedig arra is tudunk következtetni – az előző levélben Szigethy által tett árajánlat alapján –, hogy verseskötetét Aranka 500 példányban kívánta megjelentetni. A nyomtatásra szánt pénzüsszeg kézbesítése azonban nem ment zökkenőmentesen. Szigethy levele utóiratában megjegyzi, hogy „azért iram a pénzt magam kezébe küldeni, hogy most is egynéhány forintok az én részemre Tertina Urnák küldöttek, s ő elköltötte, és már most nem tud fizetni”.⁶⁵ A félreértést Bujánovich Lukáts (ő közvetített egy idő után Aranka és a nyomdász között) Arankához írott levele⁶⁶ segít tisztázni. Mint kiderül 1806. július 1-én kelt leveléből, Bujánovich volt az, és nem Tertina Mihály, akire Aranka rábízta a nyomtatás árának átadását, amit Bujánovich át is adott, azonban nem a teljes összeget, azaz 144 rhénus forintot, amint Szigethy írta, hanem csupán 96 rhénus forintot. Bujánovich levelében arról is tájékoztatja Arankát, hogy a nyomtatás még nem kezdődött el, de a nyomdász ígérete szerint augusztus végéig elkészül, és egyúttal fel is ajánlja, hogy szeptemberben, amennyiben útja lesz arra, magával viszi a könyveket. Továbbá megnyugtatja Arankát, hogy a kötet előljáró beszédében észlelt hibát ki fogják javítani, és biztosítja afelől is, hogy nem lesz szükség külső korrektorra, mert „a könyvnyomtató jó Magyar lévén, a Correctiot magára vállalta, és azon fog igyekezni, hogy Méltóságos Urnák Orthographiáját megtarthassa”.⁶⁷ Aranka végül is készülő kötetének egy másik korrektúrázott példányát küldte el, mint kiderül Kolozsvárott, a Központi Egyetemi Könyvtár Különgyűjteményében őrzött, az *Elme játékjai* tisztázataát tartalmazó kéziratból. E kézirat egy másolatát küldhetette el Aranka Nagyváradra, a kézirat utolsó oldalán Aranka kézírásával készült bejegyzés szerint: „Váradra ki küldettem Bujanovics Ur által 7a July”.⁶⁸ Szigethy Mihály soron kö-

63 BENKŐ, *i. m.*, 203.

64 ENYEDI, *Szigethy Mihály könyvnyomtató levelei Aranka Györgyhez, i. m.*, 150.

65 *Uo.*, 150.

66 *Uo.*, 151.

67 *Uo.*

68 *Elme Játékjai*, Irta Aranka György, Kolozsvár, „Lucian Blaga” Központi Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények, Ms 184, 48b.

vetkező, 1806. augusztus 17-i levelében igazolja, hogy Bujánovich átadta a 96 rhénus forintot „azzal a szóval, hogy többet Méltóságod nem küldött, és minthogy a Méltóságod Levelébenn ki nem volt a pénznek mennyisége téve, tartóztam elhinni”.⁶⁹ Szigethy utal egy, Aranka által július 15-én hozzá intézett levelére (amelyet mi sajnos nem ismerünk), amelyben Aranka azt írja, hogy a teljes összeget, azaz a 144 rhénus forintot⁷⁰ Bujánovichtól veheti át a nyomtató augusztus folyamán. Szigethy, levélbeli beszámolója szerint, Bujánovichtól kérte a teljes összeg fennmaradó részét is, de „az Inspector Ur nem tud felőle semmit is”.⁷¹ A kommunikációs zavar miatt (feltehetően Aranka nem küldte el a teljes összeget, csupán 96 forintot, a fennmaradó összeget pedig Bujánovichnak kellett volna kiegyesítenie, de erről nem értesülhetett időben, s így Szigethy hiába várta tőle a fennmaradó részt) a munkálatok leálltak, a pénzhányra hivatkozva Szigethy nem tudott megfelelő (egyforma) papírhoz jutni, de ígéri „ha tsak lehet, a jövő Die-nesi Debreczeni Vásárra [október] elfog készülni”.⁷² Szigethy levelében a példányszámra is kitér. Bevallása szerint Aranka kérését, hogy 500-zal több példányt (a kétszeresét a megbeszélte mennyiségnek) nyomtasson, nem merte vállalni, csupán 100 példánnyal toldotta meg. Továbbá kifejti, abban az esetben, ha Aranka továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy további 50 példányt kapjon a megbeszélte példányszámokon kívül, úgy nem éri meg, hogy folytassa a munkálatokat (ezek szerint Szigethy is magára vállalta a példányszámok előállításának költségének egy részét) és további példányokat nyomtasson. Szigethy döntését az óvatos üzletember meglátásával argumentálja: „Ez tsak próba és ha kelendő fog lenni, én is Hivatalombann öregkedvén, azonnal reimprimálom, s már akkor Méltóságodnak is tudok hasznot hajtani”.⁷³ Szigethy kedvezményt is tesz Arankának, így beigazolódik látszik az, még ha nem is bízott a nagy közönségsikerben, hogy ő maga is befektetett Aranka munkájába:

Azt is megfontolás nélkül fogadhatom, hogy 12. Exemplart író Papirostra a magam pénzén nyomtatok; mert Kontzát tsak 12 garasonn kell már most fizetnem. – De minthogy megfogadtam, szavamat megtartom. – De Méltóságodat is alázatosan kérem, méltóztasson végére járni, hogy hátra maradt 48 Rhénusforint hová lett?⁷⁴

69 ENYEDI, *Szigethy Mihály könyvnyomtató levelei Aranka Györgyhez, i. m.*, 151.

70 Csupán viszonyításképpen idézünk Aranka, Kovachich Márton Györgynek, 1794. július 6-án írott leveléből, melyben nemcsak magáról ír, hanem (akkori) éves jövedelméről is. Tesszük mindezt azért, hogy minél jobban szemléltetni tudjuk azt, mekkora anyagi teherrel járt a szerző számára egy könyv nyomdai előállítása: „Akkor látná a’ T[ekintetes] Ur vélem találkozávn egy 57 esztendő vén embert, a’ ki 57 esztendő alatt csak azért élt, hogy éllyen; kinek a’ szemei jobbak most mint ez előtt 30 esztendővel és többetis dolgozik a’ ki Tábla fia ’s Urnák neveztetik, és egész esztendei Jövedelme fizetésével együtt nem megyen többre 300 nforintnál: de a’ mellett nállánál a’ T[ekintetes] Urat egy Királyis jobb szivel nem láttya.”, in ENYEDI Sándor, „... Egek szeretik Hazánkat Nemzetünket...». Aranka György első levelei Kovachich Márton Györgyhez”, *Századok* 128 (1994): 142–159, 155.

71 ENYEDI, *Szigethy Mihály könyvnyomtató levelei Aranka Györgyhez, i. m.*, 151.

72 Uo.

73 Uo., 150–151.

74 Uo., 151.

További források hiányában nincs adatunk arról, hogyan oldották meg a félreértést a pénzösszeget illetően, valamint arról sem, hogy végül pontosan hány példányszámban jelent meg a verseskötet, mindenesetre, Aranka kötete megjelenésekor azon dolgozott, hogy kötete megjelenésének hírére minél több helyre eljuttassa.

Aranka verseskötete egy olyan időszakban látott napvilágot, amikor a magyar időszaki sajtó nehéz periódusát élte,⁷⁵ így nem volt lehetősége a lapok útján (még ha kívánt volna is) előfizetési felhívást közzétennie, egyáltalán a sajtó útján hírül adnia kötete megjelenését. Ebben a helyzetben az egyetlen járható út kapcsolathálója szálainak mozgatása volt, ezért megbízható levelezőpartnereihez fordult, hogy segítsenek könyve megjelenésének hírére és később a példányokat terjeszteni. Aranka 1806. szeptember 5-i, Marosvásárhelyről kelt, Révai Miklósnak küldött levelében hívja fel a tudós professzor figyelmét arra, hogy „apró munkái”⁷⁶ után verseskötete is hamarosan napvilágot fog látni, ezért közbenjárását kéri, hogy minél több helyre eljuthasson a kötet:

Tedd azta' Baráttságot velem, és ajánld mind Halगतoidnak, mind Barátaidnak 's esmérőidnek a' kiadott kis munkátskámát, mely Pestenn árultatik. Majd többekkelis és szebbekkelis fogom, ha élek, szaporítani. Nevezetesenn Most nyomtatták Nagyváradon a' Verseimet egykötetbenn; Dienes napjára a' Debreczeni Vásárra kifognak jőni. Tedd figyelmetessé őket ezekreis előre; kivált képpen pedig a' Könyv Árusokat, 's azok között Kis István⁷⁷ és Intsisoris⁷⁸ Urakat.⁷⁹

Magyarországi kapcsolatai közül régi történész barátját, Kovachich Márton Györgyöt is megkereste hasonló kéréssel, ugyanazon a napon kelt levelében:

Köszönöm aztis, hogy csekély munkámat a' Budai fő Méltóságokkal megkivánta esmértetni. Most jőneki a' verseim Váradonn; reménlem hogy a' debreczeni Dienes napi Vásárra elkészülnek. Ez aránt kérem Mlgs Urat, méltóztassék figyelmetessé tenni reájok mind másokat; mind nevezetesen a' Bib-

75 Az I. Ferenc alatt kialakult sajtópolitika eredményeképpen 1795-ben nem szűntek meg azonnal a magyar újságok, azonban nemkívánatosá és a szigorú cenzúra következtében színtelenné váltak. 1803-ra mindössze egy lap, a *Magyar Kurír* maradt életben, de azt is Bécsben nyomtatták. Amikor 1806-ban Kazinczy hírül vette Kultsár István lapalapítási tervét (*Hazai és Külföldi Tudósítások*), örömeinek így adott hangot Kis Jánoshoz intézett levelében: „Mit ítélzs Kultsárnak Jelentése felől? Én gyönyörködve nézem és igen sokat várok. Hála légyen érte az Egeknek, lesz tehát egy Újságunk, melly által Literatúránk' productumai a' Publicum előtt megismertetnek, a' munkák recenseáltatván, felverettetnek íróink álmodásokból, 's több figyelemmel fogják írni munkáikat etc. etc.” (*KazLev.*, 4:226–227.)

76 ARANKA György, *Apro munkái*, I. darab (M. Vásárhelyen: Nyomtattott a' Refor. Kollégium betűivel, 1805).

77 Pesti könyvkereskedő.

78 Aranka Mossótyi Institoris Gábor pesti könyvkereskedővel is levelezett, aki Pesten az 1790-es évek elején olvasókabinetet és kölcsönkönyvtárat működtetett.

79 Révai Miklóshoz 1782–1788, OSZK Kt., Quart. Lat. 2225/B./496., a levélrészletet saját átiratban közlöm, a levelet közölte: ENYEDI, *Aranka György levelei Révai Miklóshoz, i. m.*, 745.

liopolákat s Kis István és Instotoris Urakot. Ezekután, ha mi pénzem megfordulna belőlek, akarom ki adni azokat a' miket a' magyar Historiának, Régiségeknek és Diplomatikának világosítására dolgozhattam és gyűjtöttem.⁸⁰

További adatok hiányában (a kötete kiadását követő években sem nyilatkozik semmit erről hozzáférhető levelezésében) nem tudjuk, hogy Aranka költsége megtérült-e, azonban a kor könyveladási viszonyait figyelembe véve, aligha hihető.⁸¹ Kókay György monográfiájában idéz ifjú Trattner János nyomdász-könyvkereskedő egy 1817-beli cikéből. Trattner beszámolója szerint tíz év is eltelik, amíg az ötmilliónyi lelket számoló magyar olvasók között egy népszerű kedvelt kiadványból ezer példányt el lehet adni, azonban ez a szám sokszor a kétszázat sem éri el. Trattner háromszáz előfizetett példányban jelölte meg azt a mennyiséget, amely egy irodalmi mű nyomdai előállítási költségének előállítását ráfizetés nélkül teszi lehetővé.⁸² A könyvnyomtatás nyomdaköltségének fedezésére a kor szerzői közül sokan a praenumeratio (előfizetés) útján próbáltak pénzhez jutni, azonban ez ritkán járt kielégítő sikerrel. Kókay György írja: „A közízlés kezdetlegességére vall, hogy a korszak legnagyobb költőinek, íróinak a munkái néha alig találtak visszhangra, például Csokonai Vitéz Mihály 1800-ban meghirdetett munkáira csak 28 aláíró jelentkezett.”⁸³ Kazinczy Ferenc egy 1791. április 8-án kelt, Arankához írott levelében elkeseredetten panaszkolta, hogy Klopstock *Messias*ának általa készített fordítására csak 13 előfizető jelentkezett: „Sacrediable! 13! Cela fait honneur a Notre gout!”⁸⁴ További adatok bizonyítják a századforduló és a 19. század eleje szép-irodalmi könyvtermésének szerény eladási mutatóit: „A könyvek előfizetőinek száma általában nem érte el az újdonságokról, az aktuális közéleti és művelődési eseményekről és eredményekről frissen hírt adó és tájékoztató újságok és folyóiratok megrendelőinek számát. A nevezetesebb irodalmi kiadványok közül pl. Gyöngyösi István költeményes maradványai 1796-ban 222, Dayka Gábor versei 1813-ban 283, Kazinczy Ferenc munkáinak 9 kötete 1814 és 1816 közt 433, Fáy András újabb meséi 1824-ben 582, Vörös-

80 *Latin nyelvű kötetes kéziratok*, OSZK Kt., Quart. Lat. 43, tom. XII, 184a-184b, a levélrészletet saját átiratban közlöm, a levelet közölte: FERENCZY József, „Aranka György levelei Kovachich Márton Györgyhez”, *Figyelő* V. köt. (1878): 145–154, 153.

81 E ténnyel Aranka is tisztában lehetett, mint kiderül egy, 1799. december 30-án Fekete Jánoshoz intézett leveléből. Fekete János egy korábbi levelében felkéri Arankát, hogy segítsen titkára, Mátyási József verseskötetének (Mátyási József *Verseinek folytatása*, 1798) terjesztésében. Aranka olvasásszociológiai szempontból is értékes válasza jól megvilágítja a századforduló Marosvásárhelyének könyvet vásárló (tehetősebb) közössége nagyságát és a nyomtatott könyvek „sikerét”: „Itt a' könyvnek rossz kelete van, kivált most. Nincsen köztünk itt több Uri Ház 5–6-nál mellynél a' Magyar könyven kapjanak. Mindazonáltal vagy 20–30-ig való példát ide küldhet; én jo emberre fogombizni; magampedig az Uraságoknál ajánlója leszek.”, in ENYEDI, *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben, i. m.*, 497.

82 KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon* (eredeti kiadvány: Budapest: Balassi Kiadó, 1997), 50, hálózati változat. Hozzáférés: 2018. 01. 13. <http://mek.oszk.hu/03200/03233/03233.pdf>.

83 *Uo.*

84 Szabad fordításban: „Szent ördög! 13! Ez tesz (igazán) becsületet az ízlésünknek!”, in *KazLev.*, 2:186.

marty Zalán futása 1821-ben 109” – írja Fülöp Géza.⁸⁵ A fenti adatok alapján jogosan tehetjük fel a kérdést, milyen eladási mutatókat produkálhatott Aranka kötete, ha a költőként nála jóval népszerűbb alkotók is ilyen szerény eladási eredményeket tudtak felmutatni? Ilyen alacsony számú eladási mutatók mellett csak találgatni tudunk, hány példány lehelhetett gazdára Aranka kötetéből. Feltehetően aligha kelt el, beleértve az ajándékba elküldött példányokat is, 100 kötetnél több, de ez, ismételten hangsúlyozzuk, csak hipotézis, erre vonatkozóan sajnos nem találni adatokat eddig feltárt levelezésében. Ha az eladott példányszámok szerények is lehettek, olvasni többen olvashatták, hiszen nem szabad elfeledkezni arról, hogy az előfizetési, megrendelői mutatók nem állnak arányban a ténylegesen értékesített példányszámokkal, a potenciális vásárlók száma jóval magasabb is lehetett, illetve az olvasók pontos száma sem következtethető ki belőle, hiszen nagyságrendekkel többen olvastak (másoltak) egy-egy művet, mint ahányan megvásárolták.

Milyen köz- és magángyűjteményekben lelhető fel Aranka munkája?

A Somogy megyei Nagybajomban élő Sárközy Istvánt (1759–1845) mint „irodalomkedvelő alispánt” és „Csokonai pártfogóját” szokás emlegetni.⁸⁶ Fülöp Géza kutatásai alapján tudjuk, hogy 170 tételes könyvtárának jegyzékében ott található a felvilágosult írók sorában például Verseghy Ferenc (két művével), Kazinczy Ferenc (*Helikon virágai*, *Tövisek és virágok* című epigrammagyűjteménye mellett munkáinak 1814 és 1817 közt kiadott 9 kötete is megvolt), Csokonai Vitéz Mihály (*Amaryllis*, *Anakreoni dalok*, *A tavasz*, *Békaegérharc*, *Dorottya*, *Diétai Magyar Múza*, *Alkalmatosságra írt versek*, *Lilla*), Révai Miklós (3 kötet), Pálóczi Horváth Ádám (7 kötet) és Aranka György munkái is (sajnos nincs nevesítve).⁸⁷ Ivanics Zsigmond budai könyvkereskedő kölcsönkönyvtárát 1817. január 15-én nyitotta meg.⁸⁸ Gyűjteményének magyar nyelvű irodalmi anyaga meglehetősen változatos, a „kor minden irányzata és jeles alkotói szinte teljes számban megtalálhatók itt, legtöbbjük több munkájával is: Bessenyei 14, Révai Miklós 7, Virág Benedek 6, Baróti Szabó Dávid és Dugonics András 5-5, Kazinczy és Csokonai 4-4, Pálóczi Horváth Ádám 3, Báróczi Sándor, Ányos Pál, Aranka György és Kisfaludy Sándor 2-2 kötettel, továbbá Kis János verseivel, Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám közös verseskötetükkel.”⁸⁹ Arankának szűkebb pátriájában, a marosvásárhelyi Maros Megyei Könyvtár állományában több munkája is fellelhető. Az *Elme játékjai* kötet két példányban is megtalálható, ennél azonban érdekesebb az egyik példány címlapján olvasható

85 FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Irodalomtörténeti Könyvtár 33 (Budapest: Akadémiai Kiadó–Az MTA Irodalomtudományi Intézete, 1978), 172.

86 *Uo.*, 220.

87 *Uo.*, 224.

88 *Uo.*, 51.

89 *Uo.*, 60.

possessori bejegyzés: „Aranka ajándékozta én nekem Báró Bánffy Barabás”⁹⁰ Nem tudjuk a bárót azonosítani, feltehetően Bánffy György erdélyi gubernátor egyik rokona lehet, ennél azonban fontosabb, hogy nyoma maradt Aranka ajándékozási gesztusának. Kötete egy másik példányának possessori bejegyzése szerint a könyvet 1816-ban vásárolta meg egy „váradai Török Gábor” nevű olvasó, tőle (feltehetően a fia vagy legalábbis családtagja) Török Béla tulajdonába került, majd 1910. március 24-i bejegyzéssel egy bizonyos Mosnai Gáborhoz került, hogy majd a csíkszeredai (mostani nevén) Kájoni János Megyei Könyvtár⁹¹ tulajdonába kerüljön. Az adat azért értékes, mert azt mutatja, hogy a kötet tíz évvel megjelenése után is hozzáférhető volt.

„Be-rekesztés”

Dolgozatomban Aranka *Elme játékjai* verseskötetének kiadástörténetét kívántam nyomon követni, a kéziratos formában kritikára, előbírálatra elküldött (még) szálas gyűjteménytől egészen a nyomdából kijövő „kész termékig”. Aranka nyilvánosság elé lépése hazafias szándéka kinyilvánításaként értékelhető, verseskötete kiadásának motívációja kettős: (könyv)szerzőként is betölteni a poétai státust, s így a hasznos szerepkörbe (a hazai, nemzeti irodalom szolgálata) való behelyezkedést; tehát a nyilvános megjelenés kötelezettségének eleget tenni, valamint ezen keresztül megfelelni a célközönség elvárásainak (beleértve a szélesebb olvasóközönséget, illetve a szűkebb, irodalomművelők körét is). Verseskötete kiadását hazafias tettként éli meg, nem sajnálván rá az idő- és pénzbeli áldozatot. A cél magasztossága és kihívása óvatosságra inti, készülő kötetének verseit „szálanként” küldi el barátainak, tudós társainak, minden esetben elvárva a „szigorú krízist”. Alkotói válsága közben sem mond le tervéről, az „eltvelygés ösvényéről” letérő Aranka, maga után hagyva a bizonytalankodást, visszatér kedves „idő-múlatásához”, hogy rövidesen nyomdába küldje előkészített kéziratát. Verseskötete nyomdászával folytatott kommunikációja értékes bepillantást nyújt a korabeli könyvnyomtatás „kulisszáiba”, így jól kirajzolódik, mekkora anyagi áldozattal járt egy-egy írásmű kinyomtatása, illetve mekkora kockázatot vállalt szerző és nyomdász egyaránt. Verseskötete feltételezett népszerűségére is próbáltunk rámutatni korabeli könyveladási mutatók segítségével hívásával, valamint kötete elterjedtségéhez is megkíséreltünk adatokat szolgáltatni, különböző magán- vagy közgyűjteményekbe bepillantva.

⁹⁰ Marosvásárhely, Maros Megyei Könyvtár, jelzet: D 2389.

⁹¹ Csíkszereda, Kájoni János Megyei Könyvtár, leltárszám: 55 961.